

پایش علی انان، محیط زیست و توسعه پایدار
بانگاه پژوهش، نگران جوان دانشگاه آزاد اسلامی واحد بهران

۱۳۸۸ و ۱۳۹۱ شماره

آموزش محیط زیست، روشی موثر جهت نیل به توسعه پایدار طیبه کریمی نیا^۱، عالیه جنگیزی^{۲*}، محمد ولایت زاده^۳

چکیده:

توسعه پایدار (Sustainable Development) در حقیقت ایجاد تعادل میان توسعه و محیط زیست است. توسعه پایدار عرصه نوینی است که همزمان هم سیاست و فرهنگ را مورد توجه قرار می دهد و هم بر رونق اقتصاد و تجارت و صنعت تاکید می ورزد. سه عنصر اصلی توسعه پایدار شامل: الف) جامعه: ب) اقتصاد: ج) محیط زیست، می باشد. تعلیم و تربیت مهمترین عامل موثر در دگرگونی طرز نگرش و رفتار بشری است که در مسیر رشد اقتصادی، بهبود کیفیت زندگی، ایجاد دانش و مهارت، تامین فرصتهای شغلی و افزایش تولید جامعه به کار گرفته می شود. اوج گیری مشکلات زیستی، حساسیت همگان را برانگیخته است و موجب شده که جهانیان در صدد رفع تنگناهای موجود و بهبود کیفیت محیط زیست برآیند انجام آموزش های محیط زیستی باید در سه سطح کودکان، محصلان و سپس همه آحاد جامعه باید صورت گیرد.

کلمات کلیدی: توسعه پایدار، محیط زیست، آموزش، انسان

۱- دانشجوی رشته محیط زیست دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز

۲- دانشجوی رشته محیط زیست دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهواز

۳- دانشجوی کارشناسی ارشد شیلات دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات خوزستان

مقدمه:

انسانها، همیشه و در همه اعصار برای زیستن تلاش های فراوانی نموده و رنج های بسیاری را به جان خریده اند. اما متأسفانه انسان امروز گویا خواهان بهتر زیستی بدون تلاش و یاری رسانی خویشان است. همه ما انسانها به یگدیگر نیاز داریم تا بتوانیم جهان و محیط پیرامونمان را ساخته و حمایت نماییم. بدیهی است در این مقوله یاری جستن از ابزاری چون فرهنگ، آموزش و توسل به اهرم هایی چون اجلاس های تصمیم سازی و تصویب قوانین امری ضروری تلقی می گردد. حال اگر ما برآستی خواهان بهتر زیستن و سلامت زیستن می باشیم لازم است روش آن را آموخته و به دیگران نیز بیاموزیم. شاید دیگر وقت جبران همه آسیب ها به محیط زیست مان فرا رسیده است. این معنای واقعی توسعه پایدار است. در این مقاله سعی گردیده نقش آموزش محیط زیست در دستیابی به توسعه پایدار زیست محیطی کشور مورد بررسی قرار گیرد.

توسعه پایدار چیست؟

توسعه پایدار یا Sustainable Development در حقیقت ایجاد تعادل میان توسعه و محیط زیست است. توسعه پایدار عرصه نوینی است که همزمان هم سیاست و فرهنگ را موردتوجه قرار می دهد و هم بر رونق اقتصاد و تجارت و صنعت تاکید می ورزد. از محیط زیست و همزیستی با طبیعت و حقوق برابر انسانها حمایت می کند و به مسائل داخلی کشورها و هم به مسائل بین المللی می پردازد. می توان کمیسیون جهانی محیط زیست، و توسعه پایدار را این گونه تعریف کرد: توسعه پایدار فرآیند تغییری است در استفاده از منابع، هدایت سرمایه گذاری ها، سمت گیری توسعه تکنولوژی و تغییری نهادی است که با نیازهای حال و آینده دارای سازگاری می باشد. (UNESCO 1997) {۳}

براساس گزارش برانت لندن (رشد کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه = WCED) توسعه پایدار عبارت بود از توسعه ای که نیازهای کنونی جهان را تامین کند، بدون آنکه توانایی نسلهای آتی را دربرآوردن نیازهای خود به مخاطره افکند و این که توسعه پایدار رابطه متقابل انسانها و طبیعت در سراسر جهان است. (UNESCO 1997) بطور کلی در توسعه پایدار اقتصاد، سیاست، فرهنگ، محیط زیست، امنیت، آموزش، بهداشت، اخلاق و ... در کنار هم موردتوجه قرار گرفته اند. توسعه پایدار به معنی ارایه راه حل هایی در مقابل الگوهای فانی کالبدی، اجتماعی و اقتصادی توسعه می باشد که بتواند از بروز مسایلی همچون نابودی منابع طبیعی، تخریب سامانه های زیستی، آلودگی جهانی تغییر اقلیم، افزایش بی رویه جمعیت، بی عدالتی و پایین آمدن کیفیت زندگی انسان های، حال و آینده جلوگیری کند. {۴}

پیشینه و روند گسترش مفاهیم امروزی توسعه پایدار:

با اوج گرفتن نگرانی از عواقب فعالیت های انسانی برای کره زمین بر پایه قطعنامه مجمع عمومی سازمان ملل، در اواخر سال ۱۹۸۳ کمیسیونی جهانی با ریاست خانم برانتلند نخست وزیر وقت نروژ جهت بررسی جامع مسائل زیست محیطی و توسعه جهانی تشکیل شد. در پی پژوهش ها و گفت و شنودهای وسیع بین المللی، این کمیسیون گزارش نهایی خود را تحت عنوان «آینده مشترکمان» در نیمه سال ۱۹۸۷ منتشر کرد و از آن پس واژه های توسعه پایدار که بحث محوری این گزارش را تشکیل می داد، مقبولیت و رواج گسترده ای یافت. {۵}

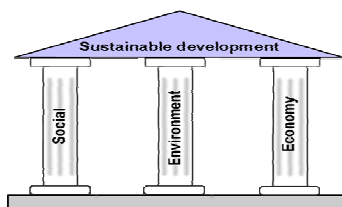
سه عنصر اصلی توسعه پایدار: مطابق شکل ۱:

(الف) جامعه: برابری در جامعه (پیشرفت اجتماعی بطوریکه نیازهای هر فرد شناخته شود)

(ب) اقتصاد: ساماندهی اقتصاد (حفاظت از سطح و ثبات رشد اقتصادی و کارکنان)

(ج) محیط زیست: پایداری محیط زیست یا اکولوژی (صرفه جویی در استفاده از منابع طبیعی و حفاظت موثر از محیط زیست) {۵}

شکل ۱: ستون های اصلی توسعه پایدار

www.people.hofstra.edu/geotrans/eng/ch9en/conc9en/imustdev.gif&imgrefurl

آموزش و توسعه پایدار:

تعلیم و تربیت مهمترین عامل موثر در دگرگونی طرز نگرش و رفتار بشری است که در مسیر رشد اقتصادی، بهبود کیفیت زندگی، ایجاد دانش و مهارت، تامین فرصت های شغلی و افزایش تولید جامعه به کار گرفته می شود. از این رو در جوامع «منزلی یگانه» یافته است (UN, 1992). در چشم انداز پایداری، مهمترین سرمایه کشورها، سرمایه های انسانی است. بدیهی است که بالندگی سرمایه های عظیم درگرو آموزش خواهد بود. آموزش و پرورش پلی است که از گذشته به حال و از حال به آینده می رسد، لذا برای رسیدن به آینده های پایدار درکی عمیق تر از اهمیت این موضوع و نگاهی دوباره بر نظام آموزش کشورها در نخستین گام ضرورت خواهد داشت. از آنجایی که در توسعه پایدار، انسان مرکز توجه است پس نیازمند یک آموزش جهت ایجاد آمادگی در خویش است تا انسانها، هماهنگ با طبیعت، سزاوار حیاتی توأم با سلامت و سازندگی گردند؛ {۶}

تاریخچه آموزش محیط زیست:

کنفرانس سازمان ملل متحد با عنوان " محیط زیست انسانی و توسعه " در سال 1972 در سوئد اولین تلاش جمعی 113 کشور جهان برای تأکید نقش آموزش و آگاه کردن مردم نسبت به مسایل محیط زیستی بود. پس از آن برگزاری اولین کارگاه بین المللی آموزش محیط زیست در سال 1975 در بلگراد یوگسلاوی برای تدوین اصول و خطوط برنامه جهانی آموزش محیط زیست و شکل گیری کنوانسیون بین المللی آموزش محیط زیست در سال 1977 در گرجستان، به عنوان اقدامات مکمل در صدد این بوده است تا کشورهای جهان را به انجام برنامه های آموزشی برای مخاطبین اجتماعی خود متعهد نماید.

در سال 1992 پس از برگزاری کنفرانس " محیط زیست و توسعه " در برزیل و تدوین دستور کار 21 بر ضرورت ایجاد و تداوم یک نهضت آموزشی با هدف تغییر رفتار و اصلاح بینش عمومی نسبت به محیط زیست، به عنوان مقدمه عمل برای دستیابی به توسعه پایدار تأکید شد. در حال حاضر نیز در دهه جهانی آموزش قرار داریم که از سوی سران کشورها به مجمع عمومی سازمان ملل توصیه شده است تا با جهت دادن آموزش های زیست محیطی به سوی ترویج اندیشه توسعه پایدار زمینه های لازم برای تحقق این مهم فراهم گردد. در کشور ما هرچند که در طی سال های اخیر برنامه های مختلف برای آموزش زیست محیطی مخاطبین مهم و اولویت دار اجتماعی به اجرا درآمده است، ماده 64 قانون برنامه چهارم توسعه و تصویب آیین نامه اجرایی آن در حال حاضر محمل قانونی و ساز و کار مناسبی را برای توسعه منسجم و هدفمند برنامه های آموزش محیط زیست فراهم نموده است.

بدیهی است اجرای موفقیت آمیز این برنامه ها تنها از طریق مشارکت فرابخشی و با همکاری کلیه وزارتخانه ها و دستگاه های اجرایی میسر است. {۶}

بررسی نقش بنیادین آموزش و فرهنگ سازی در توسعه پایدار:

در گذشته مراد از توسعه عبارت بود از تلاش برای غربی کردن تمام جهان و با تظاهر بر بی طرفی فرهنگی و سیاسی و در واقع تحت مفروضات جانبدارانه ایدئولوژیک، غرب به عنوان کمال مطلوب معرفی می شود. توسعه به این ترتیب ابزاری بود برای کشورهای غربی بهره مند از تکنولوژی پیشرفته، تا فرهنگ و خودگردانی ملت ها و مردم دیگر را تحقیر و نابود کنند.

بدیهی است که با پذیرش فرهنگ به عنوان یک رکن اصل توسعه و پایداری، راه برای ورود دیگر مؤلفه های معنوی و غیرمادی گشوده می شد، زیرا براساس تعاریف مورد توافق جداسازی فرهنگ از ارزش ها متصور نخواهد بود و در عرصه معیارهای ارزشی، داوری و به ویژه داوری اخلاقی اجتناب ناپذیر است. به این ترتیب در مفهوم توسعه پایدار، در واقع نوعی داوری ارزشی مبتنی بر فرهنگ به رسمیت شناخته شد و ملاً توسعه در قالب آن تعریف شد. به این ترتیب، موضوعاتی که در گذشته از عرصه پژوهشی علمی رانده شده بودند، اینک دعوت می شوند تا با شکستن بنبست ها به زندگی انسان در کره خاکی مفهومی دوباره بخشند. با توجه به میزان تأکیدی که در مطالعات اخیر نسبت به فرهنگ مبذول می شود و به ویژه با مذاقه در سر فصل های متنوع فرهنگی در برنامه های پیشنهادی برای قرن بیست و یکم از هم اکنون می توان منزلتی رفیع تر و دامنه ای وسیع تر را برای فرهنگ در هزاره سوم انتظار کشید. {۴}

بررسی ارتباطات اجتماعی هم سو با توسعه پایدار:

امروزه پیچیدگی عوامل و شاخص های موثر در توسعه به حدی است که کارشناسان در تعیین یک الگوی مشخص برای بررسی توسعه در یک جامعه عاجزند. از این رو با تلفیق عواملی گوناگونی چون آموزش و دانشگاه، دولت، صنعت، دانش و... به مفهوم گسترده و واحدی موسوم به توسعه پایدار رسیده اند. تاثیر و نقش ارتباطات در توسعه پایدار بسیار مهم و اساسی است پس تکنولوژیک می تواند راهگشای بسیاری از موانع و مشکلات در توسعه پایدار باشد. {۷}

عصر حاضر با سیطره و انقلاب ابزار های اطلاعاتی و ارتباطی امکانات فراوانی در راه تسهیل روند توسعه اطلاعاتی به خود می بیند، که بدون شک ماحصل کار برد علمی و صحیح از آنها دستیابی به توسعه پایدار خواهد

بود. پدیده فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) با توجه به گستردگی قابلیت ها و امکانات بالقوه ای که دارد شرایط و بستر های مناسبی را در جهت کار بردی شدن تکنولوژی در تمام شئون زندگی بشر فراهم کرده است. در این مجال دیدگاه موجود در مورد آموزش شامل کلیه فرآیندهای تبادل داده ها و اطلاعات در حجم و اشکال مختلف و با هر وسیله قابل انتقال می باشد. به عبارت بهتر به مساله آموزش به دور از جزء نگری پرداخته شده است و مفهوم عام آن که مبتنی بر داد و ستد اطلاعاتی در بسترهای مختلف انتقال است. در مباحث توسعه اطلاعاتی مدیریت نظام یافته بر روند تولید داده، پردازش داده و توزیع اطلاعات صورت می پذیرد و با این دیدگاه جایگاه و حق شهروندی برای زندگی در جامعه اطلاعاتی آزاد تعریف پذیر می شود. در اینگونه جوامع که تعریف و نگاه معینی بر موضوع هدایت اطلاعات و رشد اطلاعاتی جامعه و جود دارد، تقسیم بندی و مرز بندی های متعارف از بین می روند و ابزارهای تکنولوژیک در خدمت توسعه اطلاعاتی چنان فعالیت می کنند که همه شهروندان جامعه قادر باشند در نظام هایی معین و شفاف نسبت به انتخاب و کاربری اطلاعاتی مورد نظر خود اقدام کنند. {۸ و ۹}

برجسته ترین اقدامات جهانی در زمینه آموزش و کمک به توسعه پایدار:

آنچه اهمیت دارد تنوع و فراوانی پژوهش ها و بررسی های پیرامون توسعه پایدار است. سازمانهای بین المللی، هریک به فراخور، مسئله را از زاویه هایی مورد مطالعه و تحلیل قرار داده اند. سازمانهای بین المللی، به عنوان یکی از مهمترین عاملان در این گستره، به صورت خاص مورد تاکید قرار گرفته اند. نهادها و سازمانهای بین المللی با چشم اندازی به دنیای آینده که در پرتو روند جهانی شدن نقش آنها تعیین کنندگی بیشتری خواهد داشت، در عرصه ظرفیت سازی برای چالش نوین تحرک دوباره ای را برنامه ریزی کرده اند.

فدریکو مایور، دبیرکل وقت یونسکو، در اوایل سال ۱۹۹۳ دو کمیسیون بین المللی تشکیل داد:

۱ - «کمیسیون بین المللی در زمینه تعلیم و تربیت برای قرن ۲۱» به ریاست ژاک دلور (رئیس کمیسیون سابق اروپا).

۲ - «کمیسیون جهانی در زمینه فرهنگ و توسعه» به ریاست خاویر پرزدکوئیار (دبیرکل سابق سازمان ملل). {۴}

بررسی چرایی اهمیت آموزش محیط زیست:

در دو دهه اخیر مسایل مربوط به ارتباط انسان و محیط زیست و بحث در رابطه با فعالیتهای انسانی در حفاظت، بهسازی و یا تخریب آن به قدری فراگیر شده که گذشته از محافل علمی و آکادمیک، حتی در میان توده های مردمی و نیز مورد توجه جدی سیاستمداران و دلتمردان را در سطح جهان به خود معطوف داشته است. اوج گیری مشکلات زیست محیطی در اکثر کشورهای جهان، از قبیل رشد افزاینده جمعیت، افزایش آلودگی زیست محیطی، تغییرات آب و هوا، تخریب جنگلها و منابع طبیعی، فرسایش خاک و کمبود مواد غذایی، و... که غالبا ناشی از عوارض محیطی و عدم توجه به بهداشت و سلامت محیط زیست بوده است، حساسیت همگان را برانگیخته است و موجب شده که جهانیان را نوعی احساس همدردی مشترک در صدد رفع تنگناهای موجود و بهبود کیفیت محیط زیست برآیند و در پی آن دانش پژوهان بسیاری در سراسر دنیا به تحصیل در زمینه های علوم زیست محیطی روی آورند. {۱}

گروه های مختلفی که باید مورد آموزش قرار گیرند:

محیط زیست و علوم مرتبط با آن نیز همانند سایر علوم به نحوه های مختلف به همه نسل ها و انسانها ارتباط دارند. این ارتباط وابسته به میزان تخصص و رابطه هر تخصص با بحث محیط زیست در چند مرتبه قابل تعریف است:

- متخصصین رشته محیط زیست
- متخصصین رشته های مرتبط با محیط را شامل می شود و این رشته ها تخصص هایی اند که به نحوی یا بر محیط اثر می گذارند و یا از منابع آن استفاده می کنند
- در مرتبه سوم عام مردم هستند که علاوه بر آنکه بنا به شغل و فعالیت خود، با فعالیت های روزمره خود بر محیط زیست اثر می گذارند. {۱۰}

هدف از آموزش:

- ارتقای سطح آگاهی و تصمیم به آموزشهای زیست محیطی برای عموم اقشار جامعه از طریق آموزش موثر در طول زندگی، بطوریکه همه افراد تاثیر پذیر و تاثیرگذار قادر به پذیرفتن و درک رفتارهای پایدار زیست محیطی باشند و موجبات تغییرات رو به بهبود زیست محیطی را فراهم آورند.
- تلاش به افزایش سطح مشارکت عمومی در مدیریت و حفاظت و اخذ تصمیم درباره محیط پیرامون خود که با ایجاد تعهد بیشتر آنان میسر خواهد بود.
- ایجاد یک سیستم کارا و پایدار و ادامه دار که جهت آموزش، ارتقای آگاهی ها و تشویق به مشارکت عمومی همواره فعال بماند. مردم ما و مردم همه جهان در هر مقام و موقعیتی امانت گیرندگان این حیات هستند پس کنار گذاردن آنان و یا تنها تکیه کردن به مردم بدون همکاری مسئولین بی فایده خواهد بود. {۱۱}

آسیب شناسی آموزش محیط زیست در ایران:

آموزش بسته به هدف آموزش، موضوع آموزش، زمان آموزش، مخاطب و مکان آموزش رویکردی متفاوت می یابد و باید روش آموزشی متفاوتی را در پیش گرفت و از وسایل آموزشی متفاوتی استفاده کرد. بسیاری از ما متخصصین آموزش نبوده ایم، بلکه به تجربه به این استانداردها و نکات رسیده ایم. نکات و استانداردهایی که بسیار ارزشمند هستند و بخش زیادی از آنها بسیار کاربردی و صحیح هستند. اما چند مسئله در بحث آموزش محیط زیست در ایران تا امروز چندان مورد توجه واقع نشده است: اولین و مهمترین آن این است که به آموزش محیط زیست به عنوان یک علم نگاه نشده است. آموزش محیط زیست نیز مانند رشته هایی مانند اقتصاد محیط زیست و یا حقوق محیط زیست مبحثی بین رشته ای است. یعنی تلفیقی است از علم آموزش و علم محیط زیست. در ایران رشته هایی مانند برنامه ریزی آموزشی، تکنولوژی آموزشی و ... را داریم که فارغ التحصیلان این رشته ها متخصص آموزش هستند. مبحث آموزش اصول علمی خود را دارد و اگر بخواهیم به صورت علمی و اصولی به آموزش محیط زیست در ایران بپردازیم، دیر یا زود باید راه گره زدن این دو علم به هم را بیابیم. یکی دیگر از مشکلات زیر ساختی آموزش محیط زیست در ایران نبود برنامه ریزی های کلان برای اجرای آن است. سندی مبنی بر "استراتژی آموزش محیط زیست

ایران" که اولین مرحله برنامه ریزی برای آموزش می باشد، وجود ندارد و همین طور پله های پایین تر برنامه ریزی تا جایی که به اجرای آموزش ها خواهیم رسید. در این بین سازمان های دولتی، غیردولتی، افراد، روزنامه ها و دانشگاه ها در حال آموزش محیط زیست هستند بدون آنکه هدفی از پیش تعیین شده و مداوم دنبال آن وجود داشته باشد و یا اینکه از کجا شروع کرده ایم و قرار است به کجا برسیم. نیازهای آموزشی ایران در زمینه محیط زیست واقعا چه بوده است و ... متاسفانه ما بدون یک دیدگاه کلی و آینده نگر اولیه، از مرحله آخر، یعنی از اجرا شروع نموده ایم. شاید همه اینها به این دلیل است که شاخصی برای سنجش و وجود ندارد و همچنین بررسی اولیه ای برای تعیین مشکلات، تعیین ظرفیت ها و سپس تعیین نقش ها در سطح کشور وجود ندارد. {۱۲}

ایران و توسعه فرهنگ زیست محیطی:

بومی کردن دانش ها و علوم یکی از اصولی است که امروزه بعنوان زمینه ساز و عامل وصول به توسعه پایدار مطرح می باشد. که بالتبع موضوع آموزش نیز باید از آن متأثر باشد. در واقع وصول به توسعه پایدار بدون برنامه ریزی مبتنی بر اصول توسعه پایدار برای همه زمینه ها و فراتر از آن بدون تربیت انسانهای پایدار که به سمت آرمان های پایدار در حرکتند ممکن نیست. در صورت احتراز از این امر با عنایت به سلطه تبلیغاتی و رسانه ای جوامع پیشرفته صنعتی و با توجه به مشکلات ناشی از بحران هویت و از خودبیگانگی که کم و بیش بر زمینه های مختلف بسیاری از جوامع حاکم است گسست تاریخی و فرهنگی موجود عمیق تر خواهد شد در این صورت جامعه فراموش خواهد کرد که (برای نمونه در محیط زیست) چه آرائی و نظراتی در جهان بینی و دین و فرهنگ و کشورش رایج و معتبر بوده است. و غرب را مبدع و پیشقراول حفاظت از محیط زیست خواهد دانست. این در حالی است که برای نمونه فرهنگ ایرانی از دیرباز در مورد محیط زیست ضمن آنکه این آرائی را به بهترین نحوه تجلی کالبدی و عملی بخشیده است. برای بهره گیری از طبیعت و عناصر طبیعی و حفاظت از آن آرای و نظراتی را مد نظر داشته است که تاکنون نظیر آنها مشاهده نشده است. به این ترتیب آموزش باید بتواند در یک تداوم تاریخی از نظرات و تجارب ارزنده ملی میز بهره برداری نموده و فراتر از آن آرائی وارداتی و تجارب مآخوذ از دیگران را صبغه ای بومی و ملی ببخشند. بویژه اکنون که بیشتر بخش های کشور از لحاظ تولید انرژی، درآمد زایی و صادرات هنوز هم بر اساس استخراج منابع و ذخایر طبیعی انجام می پذیرند. اگر نگاهمان را صرفا معطوف به گروه خاصی ننماییم و به یک گروه واحد متشکل از مسئولین و مردم به عنوان گروه هدف تمرکز نماییم قطعا نتیجه های بهتر را کسب خواهیم نمود. {۱۰}

برنامه های آموزشی مروج مبانی فرهنگی در جامعه:

با عنایت به اذعان بسیاری از متفکران و به ناشی شدن بحرانهای محیطی از بحران های معنوی و اخلاقی، شناسایی ارزشها و اصول فرهنگی موثر در حفاظت از محیط زیست و پی جویی راه های تعمیم آنها در جامعه امری است که سامانه های آموزشی باید توجه خاصی به آن مبذول نمایند. در واقع نقشی غیر قابل انکار است که اهمیت بهره گیری از آن روز به روز خویش را بیشتر نمایان می سازد. این اهمیت به گونه ای است که توجه به "بوم" که طبیعتا فرهنگ نیز یکی از عناصر اصلی آن است بعنوان یکی از موضوعات اصلی توسعه پایدار مطرح شده است. فرهنگ

سازی یا آموزش فرهنگی که در واقع به ارتقا فرهنگ زیست محیطی معطوف است نیازمند شناسایی اولیه تاثیر اصول و ارزش های فرهنگی بر محیط زیست می باشد. {۱۰}

مبانی و اصول توسعه فرهنگی حفاظت از محیط زیست:

توسعه فرهنگ حفاظت از محیط زیست جزء تفکیک ناپذیر توسعه پایدار برای نسل امروز و نسلهای آتی بعنوان ارزشی بنیادین محسوب می گردد. واژه توسعه پایدار از حدود دو دهه قبل مورد توجه جدی کشورها قرار گرفت و در زمره کلمات پرتکرار در نوشتار و گفتار استفاده گردید. از جمله مصادیق ناپایداری همانند استفاده نامناسب از انرژی و یا انرژی های نامناسب، فقر، افزایش جمعیت، تخریب و استفاده بی رویه از منابع پایه، میزان نامعقول تولید و مصرف، افزایش آلودگی ها و... موجب شد تا براهمیت مقوله حفاظت از محیط زیست بطور روزافزون اضافه گردد چرا که میان توسعه پایدار و حفظ محیط زیست و سایر ارزشهای زندگی اجتماعی در فرهنگ های مختلف رابطه نزدیک و غیر قابل اجتنابی از تاثیر پذیری وجود دارد. و بدیهی بود که بدون شناخت اصول و مبانی مقبول توسعه پایدار نمی توان از توسعه فرهنگی حفاظت و ارزشمندی یک زندگی سالم و پایدار سخن به میان آورد. {۱۳}

بررسی نقش آموزش محیط زیست در توسعه پایدار کشور و دورنمای آن:

از آنجائیکه دستیابی به توسعه پایدار در هر کشوری با آگاهی های عموم مردم آن جامعه ارتباط دارد، لذا آموزش می تواند در این امر بسیار موثر باشد. آموزش محیط زیست بر این اعتقاد است که انسان می تواند در سازگاری با طبیعت زندگی کند و در این راستا می تواند تصمیمات آگاهانه ای اتخاذ نماید که طی این تصمیمات به نسل های آینده نیز توجه شود.

توجه به نسل های آینده هدفی است که هم در توسعه پایدار و هم در آموزش محیط زیست به عنوان هدفی مشترک مطرح می باشد. در دستور کار ۲۱ نیز (بیانیه جهانی کنفرانس ریو در سال ۱۹۹۲)، به بحث آموزش محیط زیست برای انعکاس نیازهای توسعه پایدار پرداخته شده است. {19}

جایگاه کنونی ترویج و آموزش فرهنگ منابع طبیعی و زیست محیطی:

اگر چه نشر فرهنگ منابع طبیعی در بعد تخصصی و عمومی همواره مد نظر متولیان منابع طبیعی بوده است اکنون مشاهده می شود که پس از گذشت یک ربع قرن از عمر جمهوری اسلامی، با وجود آنکه در زمینه مسایل تخصصی اقدامات مؤثری صورت گرفته ولی در زمینه آگاهی عامه مردم و حتی برخی مسئولین و علما که با نفوذ کلام خود می توانند در زمینه توجه دادن مردم به نقش مهم جنگلها و مراتع تاثیر بسزایی در بالا بردن فرهنگ منابع طبیعی داشته باشند صورت نگرفته است.

به نظر می رسد اهمیت منابع طبیعی در جلوگیری از بروز بحران های زیست محیطی و نقش آن در توسعه پایدار مملکت ایجاب می کند که هر از چند گاهی اهمیت این منابع خدا دادی از طریق منابر و تریبونهای ائمه جمعه و جماعات برای مردم بیان شود و بقدرت کلام و بیان خود آنها را ارشاد نمایند. و متأسفانه همت وسایل ارتباط جمعی و مخصوصاً رادیو و تلویزیون تنها به هفته منابع طبیعی محدود شود. بر کسی پوشیده نیست که هر چند موسسات

تحقیقاتی و پژوهشی در امور منابع طبیعی و محیط زیست پیشرفت های قابل ملاحظه ای کرده اند، اما گویا این روشها تا کنون نتوانسته از تخریبات و آسیب رسانی افراد به محیط زیست بکاهد. با نگاهی گذرا به زندگی روزمره مردم به خوبی متوجه می شویم که افراد نسبت به حفظ منابع طبیعی و محیط زیست خود بی اعتنا و بی تفاوت هستند. نهایت نتیجه این است که تا مردم به حفظ و حراست از منابع طبیعی معتقد نباشند و به اهمیت حیاتی آن برای خود و آیندگان خویش آگاهی نیابند، اقدامات اداری به تنهایی کارساز نخواهد بود. کار در این زمینه باید اساسی و بنیادی باشد و آموزش از پایین ترین سطح جامعه یعنی خانواده شروع و به دبستان و دبیرستان و دانشگاه بصورت قصه و تئاتر و مطالب درسی و سرانجام تا وسایل ارتباط جمعی بصورت مستمر ادامه یابد. {۱۴}

جایگاه سازمانهای غیر دولتی در فرهنگ سازی محیط زیست:

انجمن هایی غیر سیاسی که با استقلال کامل از دولت و بدون قصد منفعت طلبی جهت دفاع از اهداف خاصی همچون مسائل: اجتماعی، فرهنگی، هنری، زیست محیطی، علمی، انسان دوستانه و مذهبی تشکیل گردیده اند. این تشکلهای را عموماً سازمانهای غیر دولتی یا N.G.O می نامند. سازمانهای مذکور در عرصه های مختلفی از تصمیم گیری و سیاستگذاری گرفته تا اجرا و نظارت می توانند نقشهایی چون برنامه ریز، مشاور، ناظر و مجری داشته باشند.

اهداف:

- فرهنگ سازی و آموزش زیست محیطی
- اطلاع رسانی و آگاه سازی عمومی درباره مسائل و موضوعات زیست محیطی
- ارتقاء سطح دانش اعضا
- اشاعه شیوه های پایدار در تولید و مصرف و بهینه سازی روش ها
- نهادینه کردن و ساماندهی مشارکت های مردمی و گسترش نظارت عموم بر مسائل زیست محیطی
- انجام پروژه های تحقیقاتی و اجرایی {۱۵}

اما متأسفانه علی رغم ارزشمندی بسیار این قبیل مراکز در چند سال اخیر مواجه با افول آنها در سراسر کشور شده ایم. در برنامه چهارم توسعه کشور (۱۳۸۸-۱۳۸۴)، رابطه تشکلهای زیست محیطی مردمی و دولت در خوشبینانه ترین دیدگاه، به صورت رابطه بیگانگی و عدم ارتباط تبدیل گردیده است. در سالهای اخیر تشکلهای زیست محیطی موجود در کشور چه به لحاظ کمیت و چه به لحاظ دامنه فعالیت افول پیدا نمودند و این روند تا به اینجا ادامه یافت که از تعداد ۶۰۰ تشکل در سال ۱۳۸۳ به حدود ۴۲۹ تشکل در سال ۱۳۸۷ کاهش پیدا نمودند. این در حالیست که بنابر اظهار نظر مدیر کل دفتر مشارکتها و آموزش همگانی سازمان محیط زیست، تعداد تشکلهای فعال در کشور در سال ۱۳۸۷ حدود ۲۰۰ الی ۲۵۰ عدد می باشد. آیا نمی توان حدس زد این رکود بدلیل فقر آگاهی و انگیزه در جامعه می باشد؟ {۱۶}

توسعه فرهنگ زیست محیطی و نقش آن در توسعه پایدار:

جهت نیل به توسعه فرهنگ زیست محیطی راهکارهای ذیل را در پیشرو داریم :

آموزش های همگانی در کلیه سطوح سنی ، آموزش های تخصصی زیست محیطی ، تشویق عوامل فعال در امر حفاظت از محیط زیست ، سیاست گذاری و بستر سازی مناسب ، گسترش تحقیقات زیست محیطی ، حمایت از تشکل های غیردولتی زیست محیطی ، وضع قوانین و مقررات محکم برای حفظ محیط زیست ، اعمال نظارت و مجازات صنایع و افراد آلاینده ، استفاده از وسایل ارتباط جمعی مانند تلویزیون و رادیو و مطبوعات در آگاهی دادن به عامه مردم ، زنده نمودن باورها و آداب و رسوم زیست محیطی گذشتگان و در نهایت بوجود آوردن رسوم جدید در رابطه با حفظ محیط زیست منطبق با شرایط اجتماعی و فرهنگی . نکته قابل توجه این است که برای اینکه یک آموزه بصورت فرهنگی در آید ، باید در یک فرآیند مستمر و پایدار نهادینه شود . مسئولان جامعه باید ابتدا توجه شده و آموزش های لازم در زمینه محیط زیست را کسب کنند و پس از آن است که عملکرد آنان می تواند منجر به تزریق روح حفاظت از محیط زیست در کل جامعه شده و حرکتی پر شور در این زمینه ایجاد کند . این نکته روشن است که توسعه منجر به آلودگی و تخریب محیط زیست ، هرگز پایدار نخواهد. {۲}

معرفی برنامه آموزش برای همه:

آموزش همگانی محیط زیست که مناسبتر است آموزش توسعه پایدار خوانده شود به دلیل تنوع موضوعات، تنوع مخاطبان و تنوع شیوه های آموزشی از پیچیدگی فراوانی برخوردار است . برخلاف آموزش های بخشی، آموزش محیط زیست جز در سایه برنامه، اراده و تعامل و اقدام جمعی میسر نیست . سازمان حفاظت محیط زیست بخش ناچیزی از منظومه آموزش توسعه پایدار است. آموزش همگانی محیط زیست دارای دو وجه است اولاً همه اقشار، طبقات و صنوف اجتماعی و مخاطب آموزش محیط زیست هستند، در برنامه های آموزش محیط زیست نمی توان گروه یا طبقه ای را به هر دلیل بی نیاز از این آموزش به حساب آورد . ثانیاً آموزش دهی محیط زیست در حیطه صلاحیت و توان یک نهاد مسئول حفاظت از محیط زیست نیست . همه ارگان ها و نهادهای مسئول آموزش در کشور در حوزه و حدود خود با استفاده به دستور کار 21 ، اهداف آموزش برای همه، سند اجلاس جهانی ژوهانسبورگ، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و مصوبه سال 1374 شورای عالی حفاظت محیط زیست در قبال آموزش محیط زیست مسئول هستند.

مصوبه سال 1374 شورای عالی حفاظت محیط زیست آموزش همگانی را به دو بخش تقسیم می کند:

- آموزش گیرندگان (مخاطبین)
- آموزش دهندگان (نهادهای مسئول) {۶}

انجام آموزش های محیط زیستی برای همه (گروه های هدف):

• کودکان:

پژوهشگران معتقدند بهترین شیوه نهادینه کردن عاداتهای مثبت، آموزش، آن هم آموزش این عاداتها از دوران کودکی در هر فرد است. از جمله ی بهترین و مناسبترین در ارائه این آموزشها می توان از روشهای زیر بهره جست:

(۱) مطالعه (۲) گردش علمی (۳) یک روز بدون انرژی (۴) کاردستی بسازیم (۵) با آشغال ها بازی کنیم (۶) دانه بکاریم (۷) حفاظت از انرژی را بیاموزیم (۸) بازی با طبیعت (۹) بازیافتی ها را دریابیم (۱۰) استفاده بهینه از کاغذ {۱۷}

• محصلان:

پس از کودکان اینک نوبت به مقاطع مختلف تحصیلی افراد می گردد که هر یک نیازمند آموزش های مرتبط و ویژه ای است:

آغاز آموزش از دوران تحصیلات قبل از دانشگاه توصیه می گردد. به این ترتیب گنجاندن دروسی در مورد محیط زیست در دروس دوره های دبستان تا دبیرستان ضرورت دارد. آموزش های دوره دبستان و دبیرستان می تواند عنوان مستقل محیط زیست نداشته باشد و در غالب یک یا دو موضوع در هر درس به محصل تعلیم گردد. مثلا در درس فارسی (نظر ادبا و متفکرین در مورد محیط زیست)، در درس تاریخ (وقایع منجر به فجایع زیست محیطی) و... تنظیم و تعلیم شوند.

مهمترین دوره آموزشی متخصصین مربوط به رشته های دانشگاهی است که بدلیل اشتغال سمت های مدیریتی و کارشناسی "تصمیم گیری و تصمیم سازی" توسط این گروه، تاثیر طرح ها و برنامه های تهیه شده توسط آنها بر محیط زیست، استفاده از منابع طبیعی برای راه اندازی طرح ها و اجرای برنامه ها، هدایت طرح های تحقیقاتی و پژوهشی، آموزش دانشجویان و جامعه، تدوین کتب درسی و... می تواند در حفاظت از محیط زیست نقش بنیادینی را ایفا نماید. به این نحو که برای هر رشته ای بنا به ماهیت آن و رابطه ای که با محیط زیست برقرار می نماید باید درسی و کتابی ویژه طراحی شود.

• همه آحاد جامعه:

احاد جامعه باید اولاً به مقام و ارزش محیط زیست و اهمیت حفاظت از آن آگاه بوده و ضمن احتراز از شرکت در تخریب محیط زیست و در عین حفاظت از آن بعنوان پاسداران اصلی محیط ایفای نقش نموده و ناظر بر برنامه ها و فعالیت های مدیران و متخصصین نیز باشند و به این ترتیب است که همه افراد جامعه نیازمند آموزشی خاص اند. در حقیقت آموزش های جامعه باید بتواند همه مردم را شامل شده و اطلاعات لازم در جهت ایفای رسالت و وظایف استیفای حقوقشان در مورد محیط زیست و حفاظت آن را در اختیارشان قرار دهد. آموزش عمومی جامعه باید پیامدهای کوچکترین اعمال مخرب محیط و همینطور اثار مثبت و نقش پیش پا افتاده ترین اعمال و فعالیتها را در حفاظت از محیط بیان نماید. {۱۰}

بحث و نتیجه گیری:

در پایان هزاره سوم میلادی روند رشد و توسعه در چارچوب پایداری احیا شد. در توسعه پایداری، انسان، محور توسعه و مستحق بهداشت، امنیت، فرهنگ، آموزش، دانش و توسعه ارتباطات و اطلاعات است پس اگر همه افراد جامعه بر ضرورت حفاظت از محیط زیست آگاهی یابند میتوان گام های بلندی در راستای توسعه پایداری برداشت و این میسر نخواهد گشت مگر با اجرای برنامه های هدفمند و مستمر در زمینه ی آموزش و فرهنگ سازی زیست محیطی.

جهت نیل به توسعه فرهنگ زیست محیطی راهکارهای ذیل را در پیشرو داریم:

- ۱) آموزش های همگانی در کلیه سطوح سنی {۶}
- ۲) آموزش های تخصصی زیست محیطی {۶}
- ۳) تشویق عوامل فعال در امر حفاظت از محیط زیست {۶}
- ۴) سیاست گذاری و بستر سازی مناسب {۱۶}
- ۵) گسترش تحقیقات زیست محیطی {۱۶}
- ۶) حمایت از تشکل های غیردولتی زیست محیطی {۱۶}
- ۷) وضع قوانین و مقررات محکم برای حفظ محیط زیست
- ۸) اعمال نظارت و مجازات صنایع و افراد آلاینده {۶}
- ۹) استفاده از وسایل ارتباط جمعی مانند تلویزیون و رادیو و مطبوعات در آگاهی دادن به عامه مردم {۶}
- ۱۰) زنده نمودن باورها و آداب و رسوم زیست محیطی گذشتگان {۱۰}
- ۱۱) بوجود آوردن رسوم جدید در رابطه با حفظ محیط زیست منطبق با شرایط اجتماعی و فرهنگی {۱۰}
- ۱۲) توجیه مسئولان جامعه و دادن آموزش های لازم در زمینه محیط زیست {۱۰}
- ۱۳) شناخت و احترام به ارزشهای زندگی جمعی و تنوع فرهنگی {۶}
- ۱۴) حفظ و حمایت از یکپارچگی بوم شناختی... {۱۰}
- ۱۵) عدالت اجتماعی و اقتصادی. {۶}

- ۱۶) تهیه، تولید و پخش برنامه های جذاب و متنوع زیست محیطی از شبکه های سراسری صدا و سیما جهت
آشنایی و فرهنگ سازی عمومی در جامعه. {۶}
- ۱۷) مشارکت سازمان حفاظت محیط زیست در جشنواره ها و برنامه های فرهنگی در زمینه محیط زیست برای
کودکان. {۶}
- ۱۸) شناخت کافی از روش های نوین تکنولوژی آموزشی. {۱۰}
- ۱۹) حمایت کافی دولت از فعالیت های فرهنگ سازی به وسیله نهادهای غیردولتی. {۱۰}
- ۲۰) جمع آوری اطلاعات گسترده و اطلاع رسانی زیست محیطی برای نظام برنامه ریزی درسی وزارت آموزش و
پرورش. {۶}
- ۲۱) تهیه و تدوین کتابهای آموزشی با موضوعات مختلف محیط زیست و روشهای آموزش محیط زیست و
برگزاری کارگاه های آموزشی. {۶}
- ۲۲) تأسیس دفاتر محیط زیست و توسعه پایدار در وزارتخانه های کشاورزی، نفت و صنایع و معادن و زیرمجموع
های تابعه آنها. {۶}
- ۲۳) مکانیسم های تشویقی جهت حمایت از مصرف کنندگان زیست محیطی. {۶}
- ۲۴) عدم آشنایی به روش های تبلیغاتی و ترویجی در زمینه نهادینه کردن فرهنگ صحیح مصرف. {۶}
- ۲۵) تعیین و شفاف سازی جایگاه علم محیط زیست در میان همه علوم و بیان ارتباطات و تاثیر پذیری آنها از
یکدیگر. {۱۰}
- ۲۶) ایجاد دانشگاه های سبز {۶}
- اینک که در چشم انداز ۲۰ ساله کشور نیز از فرهنگ زیست محیطی و آموزش های مرتبط با آن نیز مطرح گردیده،
نوبت مسئولین و متخصصان است که به این افکار و انتظارات جامه عمل بپوشانند و جامعه را به سمت و سوی
صحیح و پایدار سوق دهند.

منابع و مأخذ:

- ۱) نوری، ج. ۱۳۸۵. فرهنگ جامع محیط زیست انسانی، انتشارات دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران.
- ۲) پور قاسم، م. و خلج، ع. ۱۳۸۷. توسعه فرهنگ زیست محیطی و نقش آن در توسعه پایدار. محل انتشار اولین کنفرانس بین المللی جایگاه ایمنی، بهداشت و محیط زیست در سازمانها.
- ۳) بهرامزاده، ح. ۱۳۸۲. توسعه پایدار، محل انتشار ماهنامه علمی-آموزشی در زمینه مدیریت تدبیر، شماره ۱۳۴.
- ۴) نصیری، ح. ۱۳۷۷. توسعه پایدار: چشم انداز، اطلاعات سیاسی - اقتصادی شماره های ۱۲۸ و ۱۲۷.
- ۵) گن زیر، آیرن. ۱۳۶۹. کارگردانی و دگرگونی سیاسی در جهان سوم، ترجمه احمد تدین: تهران نشر سفیر.
- ۶) بهشتی، ا. ۱۳۸۵. مولفه های توسعه پایدار
- ۷) تقی زاده، م. ۱۳۸۵. جایگاه طبیعت و محیط زیست در فرهنگ و شهرهای ایرانی. چاپ اول. ناشر: دانشگاه آزاد واحد علوم تحقیقات.
- ۸) زواران حسینی، ص. ۱۳۸۶. آموزش محیط زیست از منظر علم بودنش. سایت انتشار: هنوز ایستاده در زیر باران
- ۹) کریمی، د. ۱۳۸۳. مبانی و اصول توسعه فرهنگی حفاظت از محیط زیست. محل انتشار: اواین کنفرانس راهکارهای توسعه فرهنگ محیط زیست
- ۱۰) خسرو شاهی، م. ۱۳۸۴. ترویج و آموزش فرهنگ منابع طبیعی و زیست محیطی - سایت سازمان حفاظت محیط زیست استان خراسان جنوبی. بهمن
- ۱۱) مستوری، ر. - کارگری، ن. ۱۳۸۶. بررسی علل افول شکل های زیست محیطی غیر دولتی در دوران برنامه چهارم توسعه و ارائه راهکار جهت تقویت در برنامه پنجم توسعه کشور و سلیمی، س. کاهش ۵۰ درصدی مطالب و بلاگهای زیست محیطی. سایت انجمن دوستداران حیوانات و محیط زیست.
- ۱۲) خسروشاهی، ن. ۱۳۸۸. شناخت روش های آموزش محیط زیست به کودکان انتشار سازمان حفاظت محیط زیست ایران.
- ۱۳) آموزش بین المللی محیط زیست (سازمان ملل متحد یونسکو) ترجمه برومند، ف. ۱۳۷۰. بخش آموزش علمی، فنی و حرفه ای یونسکو. تهران.

Abstract:

In fact sustainable development is a balancing between development and environment. Sustainable development is a field that affects politics and culture with economic prosperity and trade and industry at the same time. Three elements of sustainable development society, economy and environment. Education is one of the most important factors in transforming the behavior of human that used in the path of economic growth, improving quality of life, create knowledge, providing job opportunity and increase community. Environmental problems has increased sensitivity of all human and cause everyone try to improve the quality of environment .Environmental education should spread in three levels of children, the students and finally in all sections of society. In this paper has been tried to study the role of environmental education in activity sustainable development of our country environment.